

Teorie mezinárodních vztahů

Mgr. Jan Železný, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

CEVRO Univerzita

jan.zelezny@cevro.cz

Mezinárodní vztahy a sociální vědy

- Při formování MV role **teorie sociálních věd**
- Ty se vyvíjí v rámci **metateoretických debat**
- **Metateorie** – teorie o teoriích
- Teoretické poznání – 3 oblasti:
- **1) ontologie** (teorie bytí)
- **2) Epistemologie** (teorie vědění)
- **3) metodologie** (teorie metody)
- **Metateoretické debaty v MV** – Jsou MV vědou nebo uměním? Co s sebou studium MV přináší?
- **Základní otázka** – Co je vlastně sociální věda?
- **TMV** – systematický přístup ke studiu MV

Přínos teorií mezinárodních vztahů

- **Poznávací** – pozitivní poznání reality MV, teoretická zdůvodnění politického dění
- **Normativní** – normativní poznání reality MV, teorie jako připomínka principů a hodnot
- **Konstitutivní** – nástroj přetvářející realitu MV, vzájemné ovlivňování praxe a teorie

Fáze vědy – Thomas Kuhn

- Věda se rozvíjí ve 2 fázích:
- **Revoluční fáze vědy:**
- Teoretická fragmentace, nové myšlenkové modely, inovace v teoretickém myšlení x nedochází k prohlubování a kumulaci získaných poznatků
- **Normální fáze vědy:**
- Rozvoj vědění, **převažující paradigma** – je již validováno, prohlubování znalostí pomocí uznávané metodologie, komparace výsledků výzkumu
- **Paradigma** – standardizovaný soubor teorií, konceptů, metod a axiomů

Velké debaty (Great Debates)

Sloužily k řešení klíčových témat v rámci MV

Zásadní **rozdíly v paradigmatech** různých myšlenkových škol

Odhalily nové problémy a oblasti výzkumu

Prokázaly “vědeckost MV” – výzkum založený na vědeckých principech

4 základní a probíhají dodnes

První velká debata

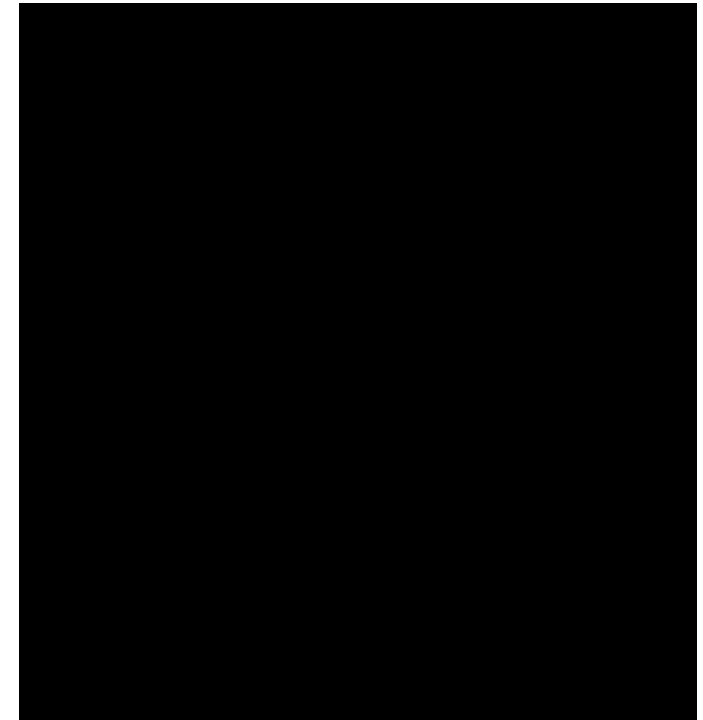
- Mezi **realismem a idealismem** – 20./30. léta
- Otázky války, míru a rozvoje svobody (Norman Angell)
- Snaha **předcházet ničivým konfliktům** – vítězství racionality nad iracionální destrukcí války
- Snaha vytvořit **novou akademickou disciplínu**
- Založení **1. katedry MV** ve městě Aberystwyth
- Kritika ze strany realistů (E. Carr, H. Morgenthau) – příliš hodnotově ovlivněný postup (value-driven)
- Pro realisty stěžejní **otázka moci**
- Nejasně definovaný předmět výzkumu

- **Idealismus (utopický liberalismus):**

- Mezinárodní právo, mezinárodní organizace, interdependence, kooperace, mír
- **Realisté:**
- Mocenská politika, bezpečnost, agrese, konflikt a válka

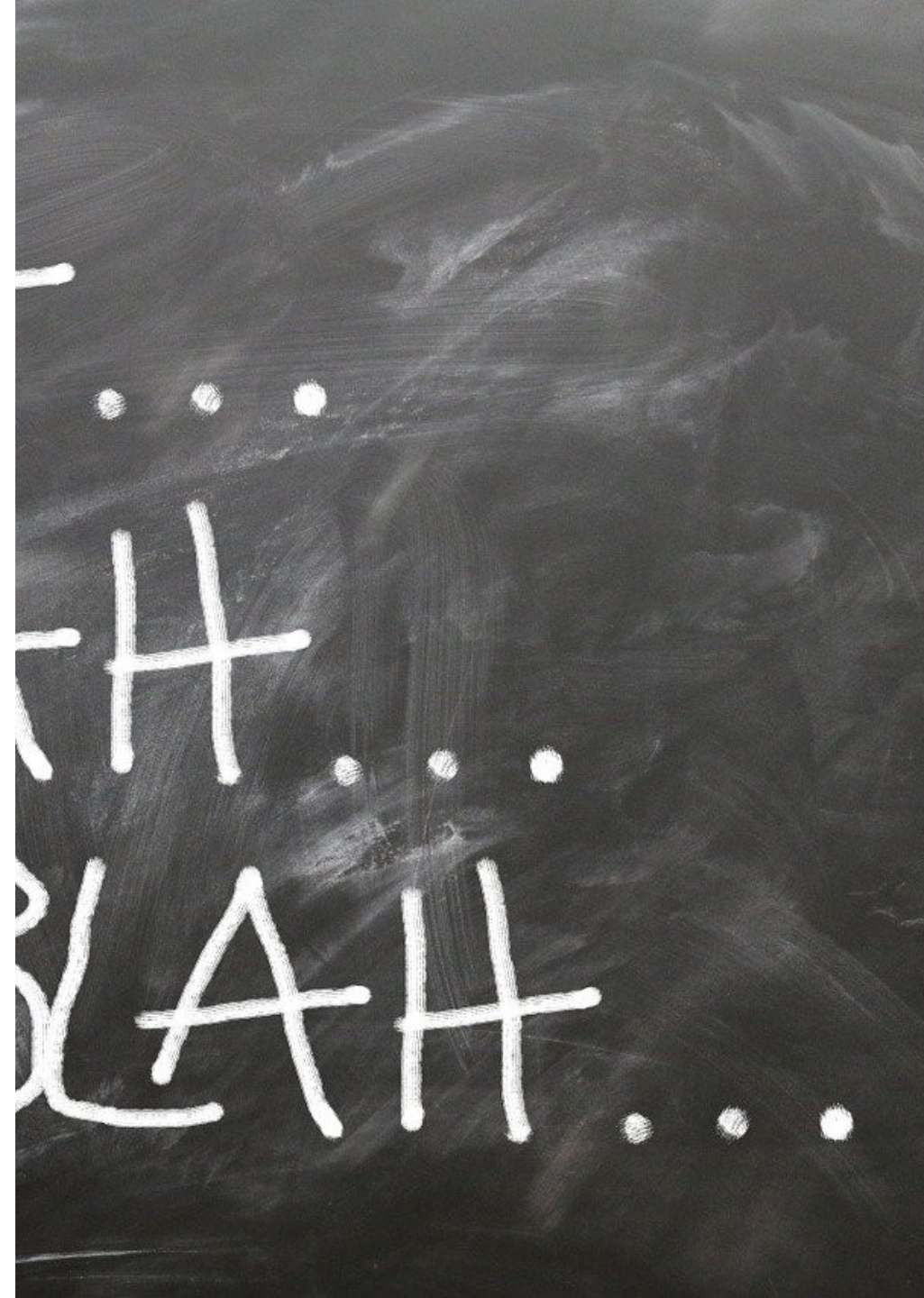
Druhá velká debata

- 50./60. léta
- Epistemologie a metodologie
- **Behaviorální revoluce** (behaviourist revolution) – behaviorismus/scientismus x **tradiční přístupy**
- Morton Kaplan a David Singer
- Systematičnost vědeckých metod a explanatorní výzkumy x historicismus, právo a interpretativní přístupy
- Přístup přírodních věd – **pozitivismus**
- Hledání opakujících se vzorců a vytváření obecných zákonitostí
- Matematické modely, teorie her, testování hypotéz
- Neměla jasného vítěze
- Profilace MV jako **samostatné vědecké disciplíny**
- Dala vzniknout **metodologii MV**

Třetí velká debata

- 70./80. léta
- Shoda na pozitivismu
- Stále soupeří **realismus a liberalismus**, od 70. let se přidává **marxismus**
- **Tzv. neo-neo-syntéza** – odráží příklon k pozitivismu, eklektické teorie
- Nalezení **společných východisek** – anarchie, stát jako dominantní aktér, MV – konflikt + spolupráce)
- Na pozadí se konstituuje **(neo)marxismus** – odmítnutí společných východisek realismu a liberalismu

Čtvrtá velká debata

- 90. léta – současnost
- Odhalila hluboké rozdíly v pojetí MV jako vědy
- Spory o následující přístupy:
- **Vysvětlení** (explaining) x **porozumění** (understanding) – **Max Weber** (Erklären x Verstehen)
- **Pozitivismus** (neorealismus, neoliberalismus) x **postpozitivismus** (kritické a normativní teorie, feminismus)
- **Racionalismus x reflektivismus** – Robert Keohane – reflektivisté nemají program
- **Témata sváru:** respektování norem, aktér x struktura, podstata poznání

Historický realismus

- Realistický pohled již od počátku dějin
- **Thukydídés – Dějiny peloponéské války** (431-404) – dialog Athén se státem Mélos
- Nadřazenost mocenských nástrojů, použité síly vítězí nad legálními principy a morálkou
- Dále: **N. Machiavelli, T. Hobbes, J. J. Rousseau, německá geopolitická škola (Realpolitik)**
- Rovněž odrazy ve východním myšlení – např. **Sun-C': Umění války**
- Myšlenkový předchůdce realistické školy z meziválečného období

Společné rysy realismu

- Rozličné interpretace i typologie
- **Ústřední role státu** – spojení s použitím hrozby síly – Max Weber (monopol na legitimní použití síly) – otázka vnitřní suverenity – Leviathan – hierarchie
- **Otázka moci** – vojensko-politická (high politics) x ekonomická, sociální, kulturní (low politics)
- **Princip přežití** – anarchické prostředí
- **Absence morálních soudů**
- **Princip svépomoci**
- **Bezpečnostní dilema** – John Herz

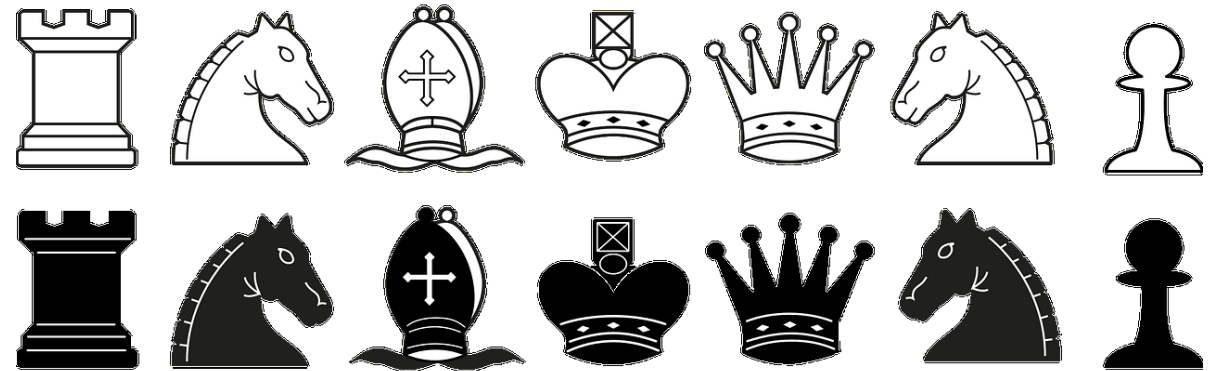
Klasický realismus

- **Edward H. Carr – Twenty Year's Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations**
- Formování vývoje a praxe MV po WWI, opuštění historických metod – politologická analýza – MV spojeny s idealismem x je nutno akceptovat pravidla politiky
- **Hans J. Morgenthau – Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace (1948)**
- **Antropologický rys** – špatná přirozenost člověka – touha po moci – neměnná charakteristika MV – nemožnost aplikovat morální principy

Šest principů realismu – Hans Morgenthau

- Mezinárodní politika je ovládána **objektivními zákony** – neměnná lidská přirozenost – tvorba racionální teorie
- **Koncept zájmu** – definovaný pojmem moci – racionální zahraniční politika státu
- Zájem jako **moc je objektivní kategorií** – univerzální platnost
- Politické jednání **nelze hodnotit na základě morálních hodnot**
- Varování před **morálními excesy** – neexistující univerzálnost morálních soudů aktérů
- Oblast mezinárodní politiky je **zcela autonomní**

Neorealismus – strukturální realismus

- Absorbce scientistické/behaviorální kritiky
- **Kenneth Walz – Theory of International Politics (1979)**
- Odmítnutí antropologického základu MV – příčinou střetů je **character MV**
- Rozvoj mezinárodní anarchie, státu jako hlavního aktéra, primátu mocenské politiky
- Vzniká idea **anarchického pojetí mezinárodního systému** – stát jako “black box”
- **3 prvky struktury:** 1) definiční princip (hierarchie x anarchie) 2) jednání a chování aktérů 3) rozložení moci

Po studené válce – postklasický realismus a ofenzivní x defenzivní

r.

- Reakce na selhání neorealismu – konec “cold war” (bipolární konfrontace)
- **Postklasický realismus** – syntéza klasického a strukturálního realismu
- Systémová úroveň, stát jako ústřední aktér, tuha po moci
- **Rozbití “black box”** – zohlednění individuálních specifik
- Zohlednění faktorů jako je ekonomická základna moci
- **Worst-case perspective x possibility vs probability**
- Ofenzivní x defenzivní realismus
- **Ofenzivní – John Mearsheimer**
- Nemožnost dlouhodobé spolupráce v MV, nutnost co největší kumulace moci jako základu přežití – **snaha o hegemonii**
- **Defenzivní – Kenneth Walz**
- **Rovnováha moci** (vyvažovací koalice) – hegemonie vede k přílišné kumulaci moci a nikoli k bezpečnosti

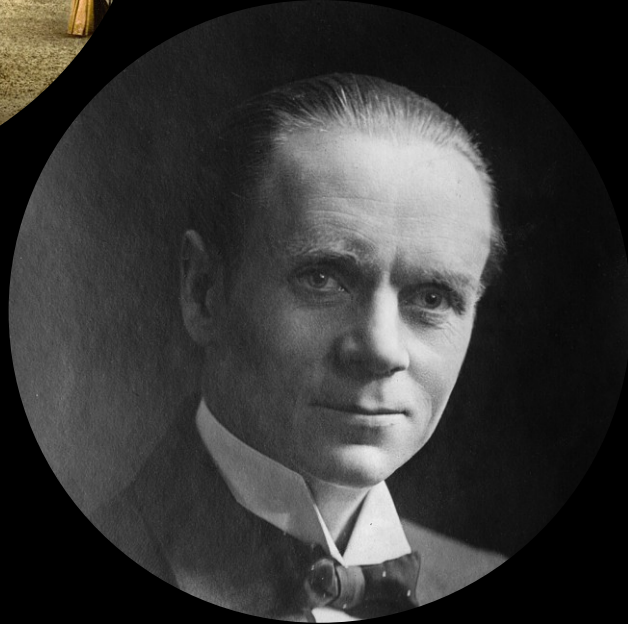
Liberální tradice mezinárodních vztahů

- Dlouhá myšlenková tradice, též **pluralismus**
- Velice heterogenní – základní teze:
- Aktéry MV nejen státy, ale i **nestátní aktéři**
- Státy nejsou “black-box” – ZP odvislá od požadavků společnosti, nikoli podmínky MV
- **Neexistuje hierarchie témat** – high x low politics nedává smysl
- Hlavním procesem MV je **vyjednávání (bargaining)** a změna
- Tři hlavní linie: 1) ekonomický liberalismus, 2) demokratický liberalismus, 3) liberální institucionalismus

Ekonomický liberalismus

- Nazýván také **liberální politickou ekonomii**
- Zvýšená obchodní výměna, prohlubování obchodních vztahů a hospodářské propojení snižují riziko konfliktu
- Ekonomiky a blahobyt států se propojují natolik, že ztráty z války by byly příliš vysoké
- **Norman Angell – Velká iluze (1910)**
- Proměna charakteru státu – od válečnických k obchodnickým
- Byl odrazem **vrcholu koloniálního období a globalizovaných vztahů** 19./20. století – belle époque + gilded age
- Kritika realistů (Carr + Morgenthau) – liberalismus jako ideologie hospodářsky silných států – snaha ospravedlnit své zahraniční politiky ideologií
- WWI oslabuje věrohodnost – **v poválečném období idealismus**
- Člověk – přirozeně rozumný, význam norem a ideálů

Wilsonismus

- Mír dosažitelný – překonání konkurence států ve prospěch mezinárodního světového společenství
- Politika jako **hra s nenulovým součtem**
- Jak by měl vypadat optimální mezinárodní řád?
- **Woodrow Wilson – wilsonismus – 14 bodů**
- Institucionalizace mezinárodní spolupráce
- Prostředí sdílených norem, pravidel, principů a hodnot
- **Odmítnutí tajné “kabinetní” diplomacie**

Demokratický liberalismus/neoliberální internacionalismus

- Immanuel Kant – O věčném míru
- Existuje souvislost mezi mírem a republikánským uspořádáním
- Federativní uspořádání podporuje mír
- Proměna charakteru státnosti, demokratizace procesu tvorby politiky
- Lidé intuitivně volí život v míru
- Vnitřní politika neoddělitelná od té zahraniční

Teorie demokratického míru

- Demokratické státy se vzdávají použití síly při řešení konfliktů
- Demokratické principy domácí politiky se přenáší do té zahraniční
- Chování demokratických států se řídí jasnými pravidly
- Pro udržení světového míru je nutná **demokratizace světa**
- **Kritika:** demokratické státy agresivní vůči nedemokratickým, kritika šíření demokracie, válce zamezují složitá pravidla vyhlášení – nikoli ideje

Liberalní institucionalismus/teorie evropského integračního procesu

- Teorie středního rozsahu – induktivní procesy
- 40. léta – důraz na instituce a jejich roli a mezinárodní právo
- Nikoli globální, ale regionální a funkční instituce – **regionální integrační procesy**
- **Funkcionalismus** – **David Mitrany** – funkční integrace – forma odpovídá potřebě – ramification (větvení)
- **Neofunkcionalismus** – **Ernst Haas** – od low politics k té vyšší – spill over effect (přelévání) – politický proces

Neoliberalismus/neoliberální institucionalismus

- Reakce na scientismus/behaviorismus a důsledky 2. debaty
- Noví aktéři v MV – nadnárodní korporace, mezinárodní NGOs
- **Transnacionální vztahy a interdependence**
- Jak udržet spolupráci v podmínkách anarchie?
- **Robert Keohane – Joseph Nye: Power and Interdependence: World Politics and Transition (1977)**
- Syntéza mezi realismem a liberalismem
- Nikoli boj o přežití x integrace a propojování – **transnacionální prostředí**
- **Vztahy komplexní vzájemné závislosti**
- Institucionalizovaná kooperace nestojí na ideích, ale na kalkulaci zisků ze spolupráce

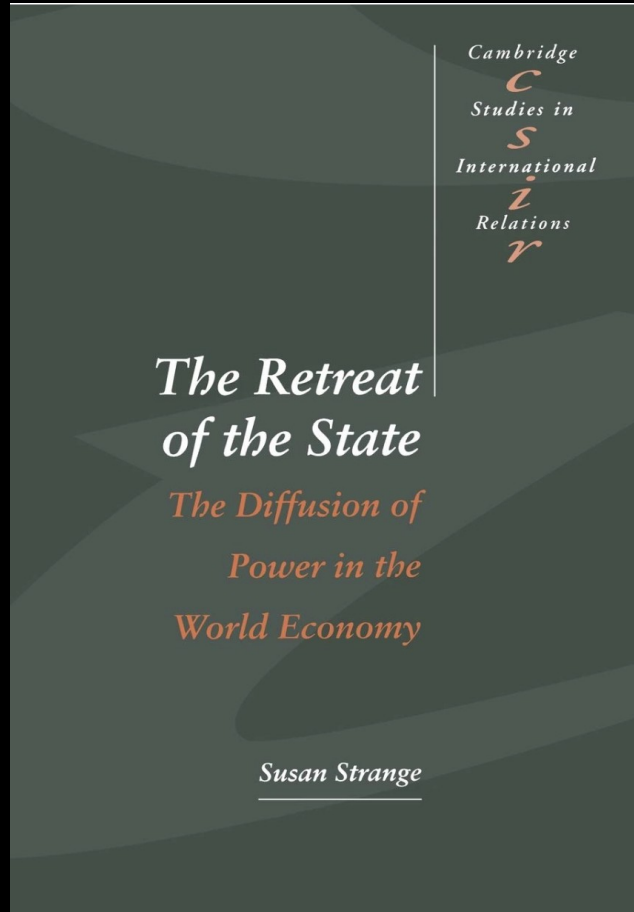
Francis Fukuyama

THE END
OF HISTORY
AND
THE
LAST
MAN

90. léta – konec dějin

- **Francis Fukuyama – The End of History and the Last Man**
- Hegelova filosofie dějin – dějiny jako tok událostí a boj ideí
- **Liberální demokracie + kapitalismus vítězí**
- Navazuje na teorii demokratického míru
- Legitimizace “exportu liberalismu” a západních hodnot

Mezinárodní politická ekonomie

- Podobor MV – 70. léta (ropné šoky, rozpad brettonwoodského systému)
- Kořeny v 17. století (fyziokraté, merkantilisté), 18. století (ekonomičtí liberálové)
- **Cíl:** využití ekonomické vědy pro analýzu politických událostí
- Změna hierarchie hrozeb – ekonomické hrozby jsou reálné
- Interdependence ohrožuje postavení státu – reziduální stát
- **Susan Strange – Retreat of the State (1996)**

Racionalismus vs Reflektivismus

- Dělení dle Roberta Keohana
- **Racionalismus** – realismus a liberalismus
- **Reflektivismus** – kritické teorie
- Marxismus, feminismus, sociální konstruktivismus, historickou sociologii, queer theory, antikolonialismus...
- Metateoretické otázky – ontologie a epistemologie
- **Reflekt.:** MV není objektivně daná realita + znalosti o MV jsou závislé na společenských strukturách
- Odhalování závislostí vědění, norem a institucí na společenském a historickém kontextu
- Zpochybnění jejich role, samozřejmosti a přirozenosti – formulace nových alternativ
- V MV neexistuje čisté vědění ve smyslu objektivně dané teorie x pozitivismus
- Veškeré vědění je subjektivně zabarvené a slouží mocenským cílům – postpozitivismus
- Nelze oddělit subjekt a objekt výzkumu
- Kritické teorie jsou značně normativní
- **Cíl:** lidská emancipace, vytvoření spravedlivější společnosti
- Ukázání historické podmíněnosti mezinárodního systému

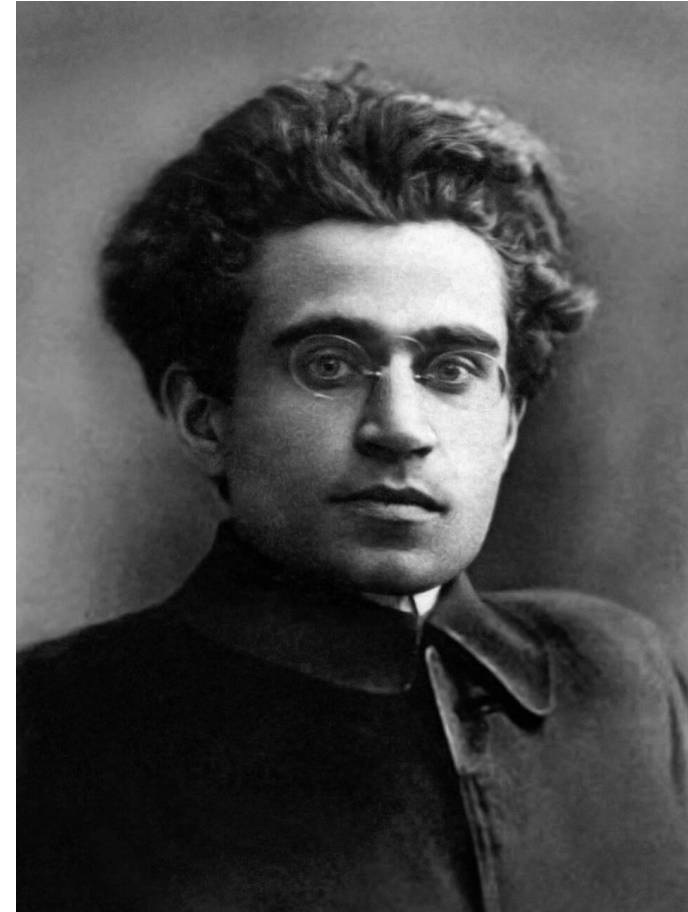
Neomarxismus

- Na pozadí 3. velké debaty
- Staví na marxismus – **V. I: Lenin – Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu (1916)**
- Stát není hlavním aktérem MV, nejpalčivějším problémem není anarchie
- Hlavním problémem **je konflikt mezi třídami a uvnitř tříd**
- Odmítnutí konceptu "black-box"
- Svět národních států – světová jednota organizovaná kapitalistickým trhem a jeho mocenskými strukturami
- Dialektické vnímání dějin – **dialektika aktérů a struktur**
- Základní jednotkou MV není stát ale **společenské útvary organizované na kapitalistickém základě (state-society complexes)** – hierarchický systém strukturovaný trhem
- Třídní vztahy a kapitalistické vztahy stojí nad státem
- **Primát ekonomie** jako u marxismus – **materiální determinismus**
- **Reflektování „nadstavby“** – vliv politické a společenské sféry – vztahy interdependence
- Východisko – **frankfurtská škola**
- Institut pro sociální výzkum ve Frankfurtu (1923)
- Max Horkheimer, Theodor Adorno,
- Herbert Marcuse

Teorie závislosti

- Otázky konfliktu a spolupráce mezi třídami
- Marxismus-leninismus – dělení států dle třídního principu – **státy imperialistické/kapitalistické a státy proletářské**
- **Antonio Gramsci** – buržoalizie vykořisťuje a ovládá proletariát pomocí své intelligence
- Ustavování obecných společenských norem a představ o světě skrz intelektuály
- Společenské struktury slouží zájmům nejmnocnějších ekonomických aktérů
- **Teorie závislosti** – světová ekonomika = **systém centra a periferie**
- **Teorie hegemonie** – souhlas a přijetí x donucení

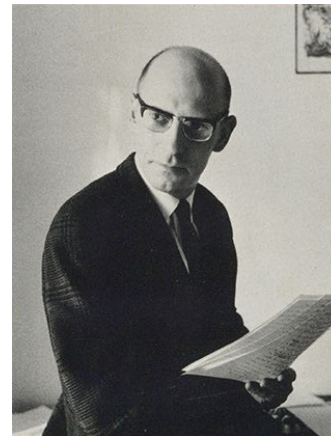

Teorie světového systému

- Immanuel Wallerstein
- **Kapitalistická světoekonomika** (capitalist world economy)
- Dva druhy mezinárodního uspořádání – centralizace politické kontroly – imperium a světoekonomika
- **Alternativně:** reciproční autarktní systém (rodové zřízení) x socialistická světovláda
- Vnitřní rozpory ničí systémy
- Centrum – semiperiferie – periferie
- **Kondratěvovy cykly** – expanse a stagnace
- Státy, národy i domácnosti – institucionální produkt kapitalismu – vykořisťování
- Stát jako vykořisťovatelský nástroj buržoazie
- Pouze jádro nastavuje pravidla světového systému
- Hegemonie v rámci jádra – **hegemonický cyklus**
- **3 hegemoni** – Nizozemí (17. stol.), Velká Británie (19. stol.), USA (po WWII)

Princip dekonstrukce

- Spojen s postpozitivismem, postmodernou a poststrukturalismem
- Radikální proud kritické teorie MV
- Snaha o **emancipaci znevýhodněných skupin** v mezinárodním systému
- Mocenský character současných praktik MV
- **Problematika diskurzu**
- **Jacques Derrida** – literární teorie a lingvistika
- **Michael Foucault** – hierarchie v jazyce
- **Dekonstrukce** – objevení jinakosti a její validace – zrušení hierarchie
- **Logocentrismus**
- Radikální relativizace významu a jeho společenské, historické a kulturní podmíněnosti
- **Sociální realita = lingvistická realita**
- **Foucault** – genealogie (archeologie přítomnosti)
- **Richard Ashley** – manifest postmoderny
- Boj s logocentrismem – odpověď je **historičita**
- Útok na ideál rozumného člověka a státu
- **Mocenský střet napříč (transversal struggle)**
- **Metoda dvojího čtení**
- **Metoda státnictví (statecraft)**

Feminismus a queer theory

- 90. léta – proud postpozitivismu a kritické teorie
- Zkušenost žen v mezinárodním prostoru – odhalení mocenských vztahů mezi muži a ženami
- **Genderová analýza**
- Podřízenost žen mužům – **primát patriarchátu s neolitickou revolucí**
- **Gender** – soubor sociálně konstruovaných charakteristik – ideál typy
- **Hegemonie maskulinity v MV** – genderové vztahy
- Veřejná x soukromá sféra
- **Mýtus o ochraně**
- **Liberální feminismus**
- **Kritický feminismus**
- **Marxistický feminismus**
- **Postkoloniální feminismus**
- **Queer theory** – interdisciplinární přístup – kritická perspektiva sexuality a genderu
- **LGBT+ přístupy** – zpochybnění sexuální duality – nestabilní charakter lidské přirozenosti

Zelené teorie - environmentalismus

- Rodí se v 80. letech z ekologického a mírového hnutí
- Otázky ekologické zodpovědnosti, sociální spravedlnosti, nenásilí a demokracie jdoucí odspoda (grassroots)
- Environmentální témata mimo tzv. vysokou politiku (high politics)
- **Otázky environmentální spolupráce a hrozeb** – sdílení přírodních zdrojů, globální oteplování, půdní eroze, ochrana biodiverzity
- Zpochybnění státocentrismu a racionalistické analýzy – **ekologická slepota**
- Důraz na **kosmopolitismus**
- Témata ekologické bezpečnosti, udržitelného rozvoje a environmentální spravedlnosti
- Stanovení **tzv. limitů růstu** – kritika neoliberální ekonomie a jejího primátu ve světové politice
- Kritika **ekologické modernizace**

Postkolonialismus

- **Tzv. škola třetího světa**
- Otázky identity, kultury a moci
- Vysoká diverzita postkoloniálního pojetí vědy, vědění a vnímání společnosti a politiky
- **Kritika racionalismu, humanismu a univerzalizmu** – kritika „morální nadřazenosti“ Západu
- Odmítnutí **tzv. domorodého esencialismu** – idea podporující koloniální nadvládu
- Mezinárodní řád vzniká na západním konceptu státnosti – prosazován silou
- Navázání na evropskou kritickou debatu ohledně kolonialismu – **debata z Valladolid** (1550-1551) – Bartolome de las Casas x Juan Ginés de Sepulveda
- Odsouzení mocenského rozměru západního myšlení
- Současný světový řád není přirozený – neexistuje univerzalita hodnot
- **Amitav Acharya** – pluralismus, historické zakotvení teorií, agenda tzv. globálního Jihu, kritika eurocentrismu – globální MV
- **Mohammed Ayoob** – **subalterní realismus** (vztah vnitřní (ne)bezpečnosti na chování státu)
- **Edward Seid** – **Orientalismus (1978)**

Sociální konstruktivismus

- Mladý a stále se vyvíjející směr – odlišné pohledy
- **Společný bod:** realita MV je **sociálním konstruktem**, vytvářeným a udržovaným pomocí diskurzu a praxe aktérů MV
- MV nejsou objektivně danou realitou x pozitivisté (realismus a liberalismus)
- Debata vztahu mezi aktérem a strukturou – odpovídá **tzv. hladinám analýzy – David Singer**
- Vzájemné ovlivnění mezi aktéry a strukturou
- **Alexander Wendt** – SK chápán jako střední cesta mezi pozitivistickými a kritickými teoriemi
- **Základní teze:**
  - 1) státy jako základní jednotky MV
  - 2) klíčové struktury jsou intersubjektivní – ovlivněné lidskými interakcemi
  - 3) identita státu a státní zájem jsou sociálně konstruovány
- Anarchie v MV je tedy **sociálním konstruktem**, neexistuje před vznikem systému – stejně tak princip nepřátelství/spolupráce a svépomoc
- **Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics**

Kultury anarchie a kritika Waltze

- Wendt kritizuje Waltze a neorealismus – **3 definiční znaky struktury dle Waltze:**
  - 1) princip uspořádání
  - 2) vlastnosti aktérů
  - 3) rozložení moci v systému
- Wendt dodává 4. definiční znak struktury: možnost proměny chování a jednání na základě učení a sdílení představ o MV
- **Vzniká kultura anarchie:**
  - 1) hobbesovská (nepřátelství)
  - 2) lockovská (rivalita)
  - 3) kantovská (přátelství) „*Anarchy is what states make of it*“
- Vztahy mezi státy se utváří na základě interakcí
- Spolupráce v MV je možná na základě oslabení anarchického charakteru MV
- Stát disponuje schopností se učit, interpretovat a hodnotit situace vzešlé z interakcí
- Příklad jaderného arzenálu USA, VB a KLDR

Anglická škola

- Alternativa k americkému pojetí škol MV
- Získává vliv v Evropě i Číně či Indii – v rámci velkých debat však její význam zaniknul
- Spolu se sociálním konstruktivismem tvoří středovou pozici mezi pozitivismem a postpozitivismem
- **Multidisciplinární** – kombinuje klasické teorie, historické přístupy, normativní přístupy (otázky morálky) a problematiku struktury mezinárodního systému
- **Charles Manning + Hedley Bull**
- **The Case for a Classical Approach**
- **Tzv. klasický přístup** – kombinuje historii, právo a filozofii
- Je potřeba zohlednit normy a ideje, historické souvislosti a nestátní aktéry
- Koncept **tzv. mezinárodní společnosti (international society)**
- Vzniká v momentě, kdy skupina aktérů vytvoří společnost na základě společných hodnot a zájmů – členové jsou vázáni společnou sadou pravidel chování a institucemi, které nad nimi bdí
- **Princip uznání (recognition)**
- **Pluralistická mezinárodní společnost x solidaristická mezinárodní společnost**